

10. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗРИ). – Собрание I (1649-1825). – СПб., 1830.
11. ПСЗРИ. – Собрание II (1825-1881). – СПб., 1830-1884.
12. ПСЗРИ. – Собрание III (1881-1913). – СПб., 1885-1916.
13. Почаев Р. Ю. Полное собрание законов Российской империи как источник по истории политико-правового развития кочевых государств в составе России (на примере Калмыцкого ханства) / Р. Ю. Почаев // Архивы и история Российской государственности. – 2013. – № 4. – С. 111-114.
14. Сулягина О. А. Законодательные акты Полного собрания законов Российской империи как источник по истории сибирского купечества XIX в. / О. А. Сулягина // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 3 (4). – С. 37-41.
15. Щербак Н. «Полное собрание законов Российской империи» як джерело дослідження діяльності цензурних установ в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / Н. Щербак // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – 2008. – № 94/95. – С. 134-137.

УДК 94-028.78(477)“18/19”(092)

Спогади Михайла Тишкевича як джерело до вивчення українського консерватизму

Лехнюк Роман Олегович

Мемуари графа Михайла Тишкевича (1857–1930) розглядаються як джерело до вивчення теоретичних і практичних аспектів консервативної течії в українському національному русі кінця XIX – початку XX ст. Представлені у спогадах змістові лінії та сюжети дають нові відомості про способи та особливості утвердження модерної української консервативної ідеї. Йдеться, зокрема, про феномен польсько-українського «крайовства», ставлення М. Тишкевича до соціалізму, націоналізму, польського і російського новочасних національних проєктів. У поєднанні з іншими джерелами мемуари відкривають нові пізнавальні можливості для вивчення українського консерватизму.

Ключові слова: мемуари, граф Михайло Тишкевич, український консерватизм, ідентичність.

Лехнюк Роман. Воспоминания Михаила Тышкевича как источник к изучению украинского консерватизма. Мемуары графа Михаила Тышкевича (1857–1930) рассматриваются как источник к изучению теоретических и практических аспектов консервативного течения в украинском национальном движении конца XIX – начала XX в. Представленные в воспоминаниях содержательные линии и сюжеты дают новые сведения о способах и особенностях утверждения современной украинской консервативной идеи. В частности, речь идет о феномене польско-украинского «крайовства», отношении М. Тышкевича к социализму, национализму, польскому и российскому современным национальным проектам. В сочетании с другими источниками мемуары открывают новые познавательные возможности для изучения украинского консерватизма.

Ключевые слова: мемуары, граф Михаил Тышкевич, украинский консерватизм, идентичность.

Lekhniuk Roman. Memoirs of Mikhaylo Tyshkevych as a source for studying the Ukrainian conservatism. The memoirs of count Mikhaylo Tyshkevych (1857–1930) are considered the source for studying theoretical and practical aspects of the conservatism in the Ukrainian national movement of the end of 19th – beginning of 20th centuries. The topics of the memoirs give an insight into the ways and peculiarities of establishing modern Ukrainian idea of conservatism, in particular the phenomenon of Polish and Ukrainian ‘regional views’, the attitude of Count Tyshkevych towards socialism, nationalism, Polish and Russian national projects of the time. Together with other sources these memoirs give the possibility to study new aspects of Ukrainian conservatism.

Keywords: memoirs, Count Mikhaylo Tyshkevych, Ukrainian conservatism, identity.

© Лехнюк Р., 2015

Консервативна течія в українському русі залишається в історіографії маловивченою. На зламі XIX–XX ст. виразниками української національної ідеї були переважно представники інтелігенції. В українських регіонах у складі Російської імперії, зокрема на Правобережжі, світогляд української інтелігенції ґрунтувався здебільшого на соціалістичних ідеях. Українська революція 1917–1923 років [6] відбувалася головню під соціалістичними гаслами. Така ситуація фактично виключала з поля зору істориків консервативне середовище як окрему інтелектуально-світоглядну та політичну позицію.

Мета цієї статті – проаналізувати спогади графа Михайла Тишкевича (1857–1930) як джерело до вивчення українського консерватизму, зокрема виявити змістові лінії до характеристики свідомості правобережної польсько-української аристократії і тогочасного українського суспільства загалом. Умовою реалізації мети є віднайдення у спогадах відповідей на такі пізнавальні питання, як-от про джерела українства, витоки і сутність «хлопоманства», передумови вибору на користь модерної української ідентичності. Окремий аспект – з'ясування складових українського консерватизму, таких як уявлення про національну територію, реакція на виклики соціалізму й націоналізму, а також на польський і російський модерні національні проекти.

Світогляд М. Тишкевича еволюціонував від шляхетського «крайового» патріотизму до свідомого українства. Вершиною публічної діяльності Тишкевича була посада дипломатичного представника Української Народної Республіки (УНР) у Ватикані та керівника української делегації на Паризькій мирній конференції у 1919–1920 рр. Ця дипломатична діяльність залишається основною темою більшості досліджень. Авторами таких студій про Тишкевича є Андрій Господин [4], Вікторія Соловійова [11], Іван Хома [16]. Еволюція ж ідентичності Тишкевича, по суті, не потрапляла в поле зору істориків як самостійний об'єкт вивчення. Як складову «крайового» руху розглянула її тільки Наталія Черкаська [19]. У такій ситуації інтелектуально продуктивним способом пізнання цієї еволюції може стати аналіз спогадів.

Мемуари Тишкевича складаються з двох частин. Перша – «Уривки з спогадів» – публікувалася в 1928–1929 рр. у львівському «Літературно-науковому вістнику» [13, 14]. Вона охоплює період від народження автора до Першої світової війни. Складніше встановити час написання спогадів. На початку четвертого розділу при роздумах автора над соціалістичною ідеологією зазначено, що цей фрагмент написано в 1915 р. В іншому фрагменті Тишкевич згадує суд над Самуелем Шварцбардом (убивцею Симона Петлюри) у 1927 р. [13, кн. VII–VIII, с. 260] Таким чином, «Уривки з спогадів» писалися протягом більш як десяти років. Друга частина мемуарів складається з неопублікованих спогадів про перебування Тишкевича на чолі української делегації в Парижі восени 1919 – навесні

1920 року. Ці матеріали зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАУЛ) [17] і є новим джерелом до вивчення постаті графа та українського консерватизму загалом.

Вихідною темою «Уривків з спогадів» є історія роду Тишкевичів, опис маєностей і стилю життя. Одну зі своїх історичних розвідок Михайло Тишкевич присвятив підляському воєводі Василю Тишкевичу (1523–1571) [12]; він цікавився теж особою берестейського воєводи Остафія Тишкевича. Віднайдення у Вільнюсі надгробка Остафія з україномовним написом на ньому спонукало Михайла Тишкевича вивчити історію власного роду. Завдяки цьому він натрапив на книгу свого дядька, теж Остафія Тишкевича, «Groby Tyszkiewiczów», прочитання якої переконало графа в українському походженні [13, кн. VII–VIII, с. 253–254].

Серед згадок про предків вирізняються три – про Вінцента, Генріха й Олену Тишкевичів. Діяльність Вінцента, родича прадіда Михайла Тишкевича, подано як взірць господарювання. У містечку Свислоч на українсько-білоруському пограниччі Вінцент Тишкевич облаштував дороги, парки, відкрив гімназію; у навколишніх селах утримував василіянські школи, а селян звільняв від панщини та відкуповував від військової служби [13, кн. III, с. 231]. Генріх Тишкевич, дід Михайла, крім участі у наполеонівських війнах на боці Франції, за яку був представлений до ордену Почесного легіону, запам'ятався іншою, ближчою до українства діяльністю. У його домі виховувався відомий українофіл Францішек Духінський, який згодом у книзі «Zasady dziejów Polski» писав, що саме в домі Тишкевичів уперше відчув себе українцем і мав перед очима приклад дому, що був польським і українським водночас [13, кн. III, с. 239]. Мати Михайла Тишкевича, Олена Колишківна, мала прихильність до українського простолюдю, носила народний одяг. У 1861 р. вона заснувала для дітей селян українську школу, яку майже одразу закрила влада. Вона підтримувала теж бідних студентів – вихідців із селянства [4, с. 9].

Названі три постаті об'єднують діяльність, яку можна вважати прикладом традиції частини правобережної аристократії – «хлопоманства». Утім, це захоплення місцевою історією, культурою і простолюдом було іншим від «хлопоманства» Володимира Антоновича і Тадея Рильського. Якщо ті повністю розірвали з польським шляхетським середовищем і приєдналися до українського руху, то більшість аристократів-«хлопоманів» обмежувалися, як Тишкевичі, культурно-просвітницькою діяльністю. В «Уривках з спогадів» Тишкевич наводить приклади «хлопоманства» не лише прямих предків, а й інших представників аристократії. Хлопоманом він називає Августа Яблоновського, що змінив ім'я на Миколу й імітував українські звичаї. Іншим прикладом було життя в селянському оточенні графа Оссолінського [13, кн. V, с. 33]. Ці зразки «національної іскри, що тліла у потомків тих, що колись цілою

душею, мовою, піснею і побутом належали до свого народу і свого люду» [13, кн. III, С. 239], відіграли, як впливає з мемуарів, важливу роль у формуванні Тишкевичевого українофільства.

Спогади М. Тишкевича дають змогу простежити, як змінювалося господарське становище великих земельних маєтків на Правобережжі протягом XIX ст. Після повстання 1863 р. польська аристократія стала об'єктом тиску з боку царського уряду, який різними способами намагався змінити співвідношення землеволодіння на цих територіях на користь російських поміщиків. Було створено «Дворянський банк» із завданням скуповувати землі польських аристократів. Тишкевич наводить приклади такої купівлі фактично задарма [13, кн. VII–VIII, с. 250]. Введення 10-відсоткового податку від річного прибутку землеволодіння та заборона 1891 р. іноземним громадянам набувати земельну власність на території Російської імперії доповнили реакційні заходи. Останній закон був спрямований насамперед проти польських аристократів – Потоцьких, Сангушків, Замойських, Чарторийських та інших, – які мали земельні маєтки одночасно в Росії, Австро-Угорщині чи Пруссії [19, с. 191].

Викликають інтерес міркування Тишкевича про національний аспект урядових санкцій стосовно польських землевласників. Завдяки антипольській спрямованості земельної політики на Правобережжі, навіть попри Валуєвський циркуляр 1863 р., русифікація не торкнулася українського селянства [13, кн. VII–VIII, с. 250]. Це підтверджує тезу Алєксія Міллера про те, що у внутрішній політиці правлячої кола Російської імперії відставали у реакції на виклики націоналізму, зосереджуючи увагу головню на станово-релігійних, а не національних антагонізмах [7]. У зв'язку з цим, а також слабкістю українського руху, російська влада не трактувала українське селянство в національних категоріях, загрозу для себе бачила у спадкоємцях річпосполитської культурно-політичної традиції. Показовим прикладом був розвиток залізничної мережі. Замість консолідувати населення імперії, відзначав Тишкевич, залізниця полегшила подорожі й дала зворотний від бажаного владою результат – принаймні частина шляхти перенесла свої погляди з близького Києва і Житомира на Варшаву і Краків. Це стало підґрунтям для поширення серед правобережної еліти національних ідей [13, кн. VII–VIII, с. 250].

Багато пише М. Тишкевич про власний маєток, місце свого народження – Андрушівку в Бердичівському повіті Київської губернії (тепер у Житомирській області). Цей маєток став власністю Тишкевичів завдяки шлюбу Станіслава Тишкевича з Оленою Колишківною. Андрушівку також не оминув відгомін польського Січневого повстання (1863 р.), попри те, що Станіслав Тишкевич засудив повстанців, а його дружина тільки їм симпатизувала [13, кн. VII–VIII, с. 250–251]. Із 15

тис. десятин землі в Андрушівці й довколишніх селах у власності Тишкевичів залишилося тільки 3 тис. десятин, тоді як решта була продана графу Ігнат'єву або стала жертвою посесорів [13, кн. VII–VIII, с. 251].

Намагання М. Тишкевича вивести маєток із занепаду після повернення з Литви цікаве з кількох поглядів. По-перше, присвячені цьому фрагменти «Уривків з спогадів» дають змогу реконструювати способи втілення подібних прагнень. Ключовою складовою господарського успіху Тишкевича стало відсторонення від управління маєтком посесорів і сторонніх управителів. Узявши господарство у власні руки, він зосередився на розвитку цукроварень, створюючи насамперед умови для перевізників сировини і продукції; упорядкував господарські будівлі й запровадив у землекористуванні дев'ятипільний оборот [13, кн. IX, с. 53]. Крім цього М. Тишкевич отримував прибутки від продажу деяких своїх володінь, зокрема відомо про спробу продати 14 тис. десятин землі з лісом митрополиту Андрею Шептицькому, якій перешкодила російська влада [4, с. 13–14]. Це дало змогу Тишкевичу збільшити статки настільки, аби розвинути започатковані матір'ю філантропічні й меценатські заходи на підтримку українства: «не на десятки, а на сотні можна рахувати тих українців і не українців, що він їм подав помічну руку... Вмів завсиди роздобути потрібні фонди на добру справу чи на рятунок потребуючих» [5]. Тишкевич спонсорував україномовні видання наукових і художніх творів, зокрема поезій Лесі Українки і новел Михайла Коцюбинського [4, с. 12]. Важливою для графа була естетична складова: реставрував частину палацу, у покоях висіли гравюри і портрети, зокрема Богдана Хмельницького і Костянтина Острозького. В Андрушівці зібрано бібліотеку з близько 4 тис. томів, серед яких були рукописи і стародруки XV–XVI ст. [13, кн. IX, с. 53]

Територіальний патріотизм з турботою про «малу» батьківщину є невід'ємною складовою консерватизму. На ґрунті такої локальної прив'язаності до землі виникло явище «крайовства» – яскравий приклад консервативного руху на Правобережжі початку XX ст. Фундаментом «крайової» ідеї був культ землі. Про його силу свідчить те, що саме ним, на думку Данієля Бовуа, була зумовлена невдача спроб офіційного Петербурга підірвати польську перевагу в землеволодінні на Правобережжі [1, с. 400]. Культ землі – це ключовий елемент ідентичності правобережної шляхти, для якої багато важили зв'язки з минулим краєм, де упродовж століть мешкали предки і розташовувалися маєтки [19, с. 194]. За словами Стівена Тонсора, «сувора необхідність доби ідеологій потребує пристосування» [15, с. 460]. Це твердження добре відображає становище аристократів на початку XX ст. У той час активно формувався польський націоналізм. Його втіленням стало угруповання націонал-демократів (так званих ендеків) на чолі з Романом Дмовським. Кінцеву мету польського руху ендеки бачили у відновленні

польської державності з включенням Східної Галичини, Поділля та Волині [19, с. 194].

Серед консервативної польської аристократії Правобережжя такі ідеї не відразу знайшли підтримку, вони зумовили на деякий час формування з розрізнених елементів крайовства доволі цілісної політичної концепції. Не останню роль у цьому відіграв приклад польсько-литовських «крайовців». У практичній діяльності вони визнавали рівність поляків, білорусів і литовців як корінних народів Білорусі й Литви. За переконанням крайовців, усі «громадяни» на території Білорусі й Литви повинні були працювати на благо краю. Під ним розумілася зазвичай територія колишнього Великого князівства Литовського. «Край» сприймався як територіальна одиниця з особливими історичними, культурними і господарськими традиціями, специфічною етнічною структурою. Специфіка краю породжувала відмінні інтереси. Задоволення цих інтересів, на думку крайовців, відповідало глибинним потребам усіх народів краю [9, с. 105].

«Крайовий» етап у житті Михайла Тишкевича є важливим для розуміння еволюції його ідентичності до модерного українства. Спогади дають змогу визначити витоки й елементи «крайової» свідомості, спроби практичного втілення. Вони пояснюють і певну унікальність постаті Тишкевича: на відміну від більшості правобережних «крайовців», він у підсумку став українцем, а не поляком. Цей вибір можна пояснити кількома причинами: непорозумінням з частиною представників шляхетського стану, глибоким зацікавленням історією краю, а також глибшим, ніж у більшості правобережних аристократів, «хлопоманством». Сутність претензій Тишкевича до землевласників зводилася до звинувачень у «плантаторському консерватизмі». У його розумінні, це був тип консерватизму, що відображав інтереси вузького стану, ігноруючи при тому потреби краю в цілому, його культуру [13, кн. III, с. 230]. Причини такого ставлення М. Тишкевича до частини польської аристократії можна віднайти у подіях повстання 1863–1864 рр., коли сусіди-шляхтичі не захистили маєток Тишкевичів від знищення повстанцями, натомість у цьому допомогли місцеві селяни [13, кн. V, с. 31]. Ці події залишили яскравий спогад у пам'яті тоді шестирічного Михайла.

Порівняно з іншими шляхтичами-«хлопоманами», у Тишкевича інтерес до простолюду був глибшим і тривалішим завдяки знайомству з В. Антоновичем. Антонович став не тільки прикладом життєвої самопошвяти, а й сполучною ланкою для знайомства Тишкевича з провідними діячами українського руху – Михайлом Грушевським, Симоном Петлюрою, Дмитром Донцовим [2, с. 66] Впливом Антоновича можна пояснити і певну прихильність графа до соціалістичних ідей. Таке наближення до українського руху виходило за межі суто культурницького «хлопоманства» правобережної шляхти і багато в

чому визначило вибір національної ідентичності. Приклад Антоновича Тишкевич не наслідував буквально. Він не розривав з аристократичним середовищем Правобережжя аж до кінця 1907 р., коли розчарувався в русі «крайовців». Втім, попри «хлопоманство» і деяку прихильність до соціалістичних ідей, Тишкевич залишався консерватором: «... соціалістична «утопія» це факт, це стан людства, до якого воно наближується мимо своєї волі. Признаюся, що якби соціалізм дав нам культуру, волю, дві річи, від яких він держиться дуже далеко, я б з ним згодився» [13, кн. V, с. 30]. Тишкевич був знайомий з польськими соціалістами Болеславом Лімановським і відомим митцем Станіславом Віткевичем. Про Віткевича писав як про соціаліста, але «якоїсь вищої культури» [13, кн. IX, с. 56]. Наголос на унікальності Віткевича як «культурного» соціаліста, а також наведена вище цитата про «утопію» засвідчують основні, як думав Тишкевич, недоліки соціалізму. Цей фрагмент був написаний у 1915 р., ще до революційних подій, під час яких граф змінив своє ставлення до соціалізму на негативне. Додатковим аргументом стала доля маєтку в Андрушівці, який поглинула революція з її соціалістичними гаслами [13, кн. IX, с. 53] і потреби дипломатичної служби для УНР.

Виразнішим було ставлення М. Тишкевича до націоналізму. Воно полягало у відкиданні цієї ідеології як способу сприйняття та оцінки «Іншого». У спогадах він наголошував, що до часу поширення націоналізму «відношення до всього, що було українське, не тільки не було вороже, але явно було симпатичне. Якесь мовчавиве захоплення, якась неясна пошана для великої минувшини...» [13, кн. V, с. 35]. В іншому фрагменті йшлося про руйнівний вплив націоналізму: «діяльність польських ендеків, яка, хоч не виступила ще явно проти українських змагань, вносила антагонізм і суперечність інтересів двох національностей саме там, де їх зненависть завмерла була від століть» [14, кн. III, с. 226]. Ці цитати ілюструють консервативне тлумачення національного питання з наголосом на спільній історичній традиції та відсутності поділу за етнічною ознакою на «свій» і «чужий». На думку Тишкевича, завданням створеної в 1907 р. так званої крайової партії (офіційною назвою партії була «Польська крайова партія в Київській, Волинській і Подільській губерніях») було «згуртувати серйозні сили нашої суспільності проти чужинецьких націоналістів і революційного інтернаціоналізму» [14, кн. III, с. 226]. Слабкість крайової партії, нездатність польсько-українських «крайовців» вийти за межі станових інтересів, прийняття правобережними аристократами модерної польської ідентичності – все це зумовило завершення «крайового» періоду в світоглядній еволюції Тишкевича. З цього часу можна говорити про Тишкевича не тільки як «хлопомана», українського мецената і краснезнавця, а як представника консервативної течії в українському русі, для якого вирішальним в уявленнях про українство був територіальний

принцип.

Сутність територіального патріотизму М. Тишкевича добре відображена в описі ним моменту повернення в Україну після навчання у Вільно: «Переживання мої в цей день, яких не забуду, могу порівняти тільки з тим, що я почув, коли перший раз у життю приблизився до святого причастія» [13, кн. VII–VIII, с. 254]. Найбільше захоплення викликала природна ідилія узагальнена поняттям «батьківщини»: «Знав я Україну з Гоголя, а більше з оповідань, але вражіння, яке вона на мене зробила, було несподіване, раптове, захоплююче! Їхав я в червні 45 верств від станції Голендри, пахучим морем цвітучої пшениці, дубовими лісами. Під вечір мені показалися широкі ставки, коло них села й садки, а над ними блиснули зорі... «Тихі води, ясні зорі»... козацькі пісні. Я почув щось глибоко в душі, чого досі не знав... Таж це вона, моя батьківщина!» [13, кн. VII–VIII, с. 254].

«Уривки з спогадів» не дають чіткого уявлення про територіальні межі цієї «батьківщини». Найбільше в тексті оповідей про Правобережжя, значно менше відомостей про Лівобережну Україну. Сам Тишкевич пояснював це тим, що «Ми ліпше знали, що робилося в Петербурзі, а особливо в Парижі і Кракові, як по то бік ріки [Дніпра]. Хоч здається, що зрусифікована козацька Гетьманщина так само, як спольщена Правобережна Україна, жили однаково під оглядом суспільних відносин» [13, кн. V, с. 34]. Тільки згодом Тишкевич довідався про прояви українського руху на Лівобережжі – про діяльність графині Єлизавети Милорадович-Скоропадської, княгині Варвари Репніної, творчість Миколи Костомарова і Пантелеймона Куліша. Показовими є спроби Тишкевича порівнювати їх з діячами Правобережжя – Францішеком Духінським, Юзефом Богданом Залеським та іншими [13, кн. V, с. 34]. У свідомості М. Тишкевича українські землі по обидва боки Дніпра були частинами цілого.

Окремим сюжетом у спогадах є уявлення Тишкевича про Галичину. Він вказував на штучність провінції під назвою «Королівство Галичини і Володимирії...», в якому «справжня» Галичина задля централізації була об'єднана з Малопольщею. Так само відкидав Тишкевич окреслення «Східна Малопольща». Сутністю австрійської Галичини була двонаціональність [14, кн. III, с. 224]. Тишкевич симпатизував українському рухові в Галичині, був знайомий з галицькими політиками Кирилом Студинським, Костем Левицьким, о. Йосифом Боцяном, Олександром Барвінським. Довірливими були стосунки між Тишкевичем і митрополитом Андреем Шептицьким, що підтверджують листи митрополита до Тишкевича з часу Першої світової війни та Української революції [18]. Тишкевич не тільки добре знав суспільно-політичну ситуацією в Галичині, а й намагався на неї впливати в напрямі реалізації ідеї польсько-українського примирення [14, кн. III, с. 225].

У Галичині Тишкевич уперше зіткнувся з відкритим польсько-

українським конфліктом. Водночас він бачив різну польськість в Україні. На Правобережжі існувала давня традиція польської політичної нації з часів Речі Посполитої за формулою «русини польської нації» (*gente Rutheni, natione Poloni*). «Хлопоманство» місцевих аристократів, «українська школа» в польській літературі, діяльність Францішека Духінського і Міхала Чайковського – усе це приклади співіснування польського *natio* з русько-українським *gens*, яке хотів бачити Тишкевич як втілення «крайовій» ідеї. У той самий час зростав вплив польської націонал-демократії з її модерним націоналізмом, який виключав шляхетські уявленнями про польсько-українську єдність. Доки зберігався статус-кво між цими двома концепціями польського національного руху, доти Тишкевич не бачив Польщу ворожою щодо українства силою. Коли ж після провалу «крайової партії» стала очевидною нездатність консерваторів протистояти модерному націоналізму, а панівні позиції в польському русі зайняли ендеки, для Тишкевича поняття «польськості» стало синонімом «іншості». Погляди Р. Дмовського і його послідовників руйнували Тишкевичеву концепцію союзу двох народів [13, кн. IX, с. 54]. Ідея польсько-українського примирення, зокрема в Галичині, мала бути спрямована, у баченні Тишкевича, проти спільного ворога – Росії [14, кн. III, с. 225].

Критичне сприйняття Тишкевичем Росії мало ряд ідейних і особистих причин. На першому плані було негативне сприйняття русифікаторської політики царського уряду на Україні з метою втілити концепцію «єдиної руської народності». Такою метою Тишкевич пояснював і позитивні на перший погляд заходи, як-от відкриття шкіл і амбулаторій [13, кн. VII–VIII, с. 258]. Ставлення до Росії визначила й земельна політика царизму після 1864 р., яка завдала збитків маєтку Тишкевичів, змусила сім'ю на деякий час виїхати з України. У контексті загального неприйняття ідей націоналізму зрозумілою є реакція Тишкевича на проект модерної російської нації, який виник на зламі XIX–XX ст. й однозначно заперечував українцям у праві на самостійний розвиток. У цьому контексті найбільше критики від Тишкевича отримав Костянтин Победоносцев, обер-прокурор Синоду в 1880–1905 рр., якого автор спогадів порівнював із Леніним [14, кн. V, с. 779].

Інструментом русифікаторської політики Тишкевич уважав Православну Церкву [13, кн. VII–VIII, с. 258]. Підпорядкована тривалий час державному Священному («Святійшому») Синоду, Російська Православна Церква страждала на сервілізм, була знаряддям державної політики. Деяка частина церковної ієрархії, переважно на нижчих щаблях, подекуди демонструвала зацікавленість культурним українством, тоді як вищі священнослужителі в абсолютній більшості не мали інтересу до національного питання.

Крізь призму національних маркерів Тишкевич оцінював діяльність на Україні католицького кліру, пов'язуючи його з польськістю [13,

кн. VII–VIII, с. 258]. Були й винятки. Так, один із парохів костелу св. Миколая в Києві відправляв панахиду по Лесі Українці, спілкувався українською мовою [13, кн. VII–VIII, с. 258]. Сам Тишкевич був католиком, добре знав італійську й латинську мови. Під час перебування в Римі він нав'язав контакти з папами Пієм X і Бенедиктом XV. Тишкевич наголошував, що «Ватикан завше виступав у справі унії як покровитель і оборонець українців... Виступав у цій ролі не тільки проти Москви, але й Польщі» [14, кн. III, с. 230]. Як дипломатичний представник УНР Тишкевич відіграв важливу роль у формуванні позитивного ставлення Апостольської столиці до України, зокрема, як сам стверджував, домігся визнання папою римським української держави [17, арк. 1]. Це було визнання тільки *de facto*. Прихильний прийом Тишкевича і контакти на найвищому рівні свідчили про інтерес Ватикану до України, однак Апостольська столиця очікувала на міжнародно-правове рішення в Парижі стосовно української держави [3, с. 299].

Найважливішою віхою у діяльності М. Тишкевича як дипломата стала посада очільника української делегації у Парижі в 1919–1921 рр. У неопублікованій частині спогадів йдеться про початки цієї місії. Цей документ дає змогу зрозуміти роль для того часу аристократії в національному русі. Євген Онацький писав, що Тишкевич «зі своїм знанням європейського політичного життя і європейських мов надто відрізнявся в саді нашої дипломатії, що набиралася майже виключно з неможливої інтелігенції чи дрібної буржуазії, яка за кордоном Росії ніколи не була і чужинецьких відносин, ані чужих мов, за винятком російської або польської не знала» [4, с. 20]. Відгуки французької преси на призначення Тишкевича, крім відверто пропольських і проросійських видань, були позитивними, зокрема часопису Жоржа Клемансо «L'homme libre» [17, арк. 2].

Одним із завдань паризької місії Тишкевич уважав поширення в Європі інформації про Україну, вихід поза межі соціалістичних середовищ. Найбільшим досягненням стали зустрічі із маршалом Фердинандом Фошем, який висловився на підтримку самостійності України [17, арк. 3] і президентом Франції Раймоном Пуанкаре. Не такими знаковими, проте важливими, були зустрічі М. Тишкевича з іншими європейськими політиками й дипломатами – іспанськими, голландськими, румунськими, сербськими, французькими [17, арк. 2]. Тишкевич докладав зусиль, аби зацікавити Україною європейських фінансистів. У спогадах йдеться про значний інтерес до українського питання очільника «Credit Lyonnais», якого Тишкевич запевнив у готовності уряду УНР надати гарантії французьким підприємцям [17, арк. 4]. Інтерв'ю з Тишкевичем публікували французькі і швейцарські часописи, як-от «Le Temps», «Figaro», «Gasette de Lausanne», «Suisse Orient» [17, арк. 2].

Цих зусиль, утім, було замало для вирішення українського

питання, і не в останню чергу через позицію українських політиків. Попри розпорядження голови Директорії С. Петлюри про надання М. Тишкевичу права вирішувати всі поточні питання зовнішньої політики, міжпартійні суперечки й особисті конфлікти перешкоджали успіхові дипломатичної місії. Розголосу в європейській пресі набув конфлікт між делегатами-галічанами щодо розподілу повноважень. Соціалісти негативно ставилися до Тишкевича через його аристократичне походження та прагнули відсторонити від дипломатичної роботи [11, с. 607]. Сам Тишкевич зазначав, що «члени української делегації не могли розібратися, чого саме бажає Україна і прихильні нам говорили: Вам треба змінити склад делегації, бо вона тільки компрометує Ваше правительство, роблючи різними виступами враження, що український уряд сам не знає, чого він бажає» [11, с. 607]. Така ситуація формувала в очах представників країн Антанти ставлення до української державності як до «авантюри купки недоспілих політиків» [17, арк. 1].

Мемуари Михайла Тишкевича порівняльні з мозаїкою, спроба скласти яку дає змогу отримати значний обсяг інформації про український консерватизм зі зламу XIX–XX ст. Написані головню в останнє десятиліття життя автора, вони розкривають уже сформовані його погляди як людини з модерною українською ідентичністю. «Уривки з спогадів» дають змогу відтворити баченням Тишкевичем територіальних меж України, релігійну й земельну ситуацію, ставлення до поляків і росіян. Зі спогадів видно причини, етапи та особливості світоглядної еволюції автора. У цьому допомагають сюжети про «хлопоманство», непорозуміння із сусідами-шляхтичами, про зацікавлення історією рідного краю. Ці сюжети виказують чинники, які мали вплив на формування Тишкевича як українського консерватора.

Інтелектуально продуктивним може стати порівняння світоглядної еволюції Тишкевича з досвідом Павла Скоропадського, який походив з давнього козацького роду, був представником російського дворянства, мав розвинутий локальний культурницький патріотизм у межах «малоросійської» ідентичності, а також пройшов дуалістичний українсько-російський етап у становленні української ідентичності [8]. Попри спільні сюжети про родове «українофільство», маєтності й аристократичне середовище, між спогадами Тишкевича і Скоропадського є суттєва відмінність. Мемуари гетьмана, опубліковані в 1919 р., відображають дуалістичний етап його ідентичності та пояснюють чимало особливостей державницького проекту, як і причини його невдачі. Поза текстом залишилася значна частина життя Скоропадського та його еволюції до модерного українства. Спогади Тишкевича написані наприкінці життя, а відтак вони є панорамним оглядом власного життя з позиції сформованого новочасного українського консерватора.

Спогади Тишкевича не є самодостатнім історичним джерелом. Їх інформативність проявляється у поєднанні з історіографією, яка дає

змогу накласти спогадовий матеріал на різні пізнавальні контексти. Наприклад, діяльність «крайової партії» висвітлена у мемуарах дуже стисло, натомість залучення праць Наталії Черкаської й Алєся Смалянчука дають ширше розуміння феномену «крайовства», зокрема його ідейного підґрунтя. Подібно з діяльністю Тишкевича на чолі української делегації у Парижі. Зосередившись у тексті на власній діяльності з популяризації українства, він не згадує про перепони, які створював для місії сам український уряд. На прикладі цієї діяльності видно брак серед української еліти освічених представників аристократичного середовища. Зусиль одного Тишкевича було в той час замало для досягнення успішного для України підсумку Паризької мирної конференції, проте освіченість Михайла Тишкевича, увага до нього з боку європейської преси, вміння знаходити порозуміння із представниками вищих дипломатичних та урядових кіл дають змогу до певної міри уявити потенціал українства за умови залучення до українського руху аристократичного середовища.

Література:

1. Бовуа, Д. Битва за землю в Україні, 1863–1914: Поляки в соціоетнічних конфліктах / Даніель Бовуа / Пер. з фр. З. Борисюк. – К., 1998.
2. Василенко, В. Вітчизна як імператив буття / Володимир Василенко // Вірити в Україну. Зі спадщини графа Михайла Тишкевича. – Львів: Друкарські куншти, 2009. – С. 59–115.
3. Гентош, Л. Ватикан і виклики модерності: східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923) / Ліліана Гентош. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2006.
4. Господин, А. Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токаржевський-Карашевич і барон М. Василько / Андрій Господин. – Вінніпег, 1989.
5. Граф Михайло Тишкевич [некролог] // Діло (Львів). – 1930. – Ч. 172. – 7 серпня. – С. 1–2.
6. Грицак, Я. Українська революція 1914–1923: нові інтерпретації / Ярослав Грицак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/ProblemyIstoriografiji/2-NRYTSAK%20Yaroslav.htm/> – Доступ 30.10.2014 р.
7. Миллер, А. Украинский вопрос в Российской империи / Алексей Миллер. – К.: Laurus, 2013.
8. Скоропадський, П. Спогади. Кінець грудня 1917 – грудень 1918 /

- Павло Скоропадський. – Київ; Філадельфія, 1995.
9. Смалянчук, А. Паміж краєвасцю і національною ідеєю: Польські рух на беларуских і літоўських землях. 1864–1917 / Алєсь Смалянчук. – Гродна: ГрДУ, 2001.
  10. Соловійова, В. Дипломатична діяльність українських урядів у мемуарній літературі / Вікторія Соловійова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2003. – Вип. XVI. – С. 164–174.
  11. Соловійова, В. Михайло Тишкевич – український дипломат і політичний діяч / Вікторія Соловійова // Україна дипломатична (Київ). – 2006. – № 7. – С. 591–611.
  12. Тишкевич, М. Василь Тишкевич, воєвода підляшський маршалок господарський і гетьман дворний В. Кн. Литовсько-руського (1523–1571): історично-генеалогічна розвідка / Михайло Тишкевич // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1920. – Т. СХХІХ. – С. 1–32.
  13. Тишкевич, М. Уривки з спогадів // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1928. – Кн. III. – С. 229–241; Кн. V. – С. 29–36; Кн. VII–VIII. – С. 250–260; Кн. IX. – С. 52–58.
  14. Тишкевич, М. Уривки з спогадів // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1929. – Кн. III. – С. 224–230; Кн. V. – С. 760–785.
  15. Тонсор, С. Консервативний пошук ідентичності / Стівен Тонсор // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. – С. 460–471.
  16. Хома, І. Апостольський престол і Україна, 1919–1922 / Іван Хома. – Рим, 1987.
  17. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 681 (Тишкевич Михайло). – Оп. 1. – Спр. 4. – 8 арк.
  18. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 681 (Тишкевич Михайло). – Оп. 1. – Спр. 4. – Спр. 20. – Арк. 36–64.
  19. Черкаська, Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ століття: національна ідея чи крайова ідеологія? / Наталія Черкаська // Український археографічний щорічник. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 186–206.